

Η ΚΑΤΑ ΤΟΝ Ε΄ Π. Χ. ΑΙΩΝΑ
ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΝΤΙΑΔΗΨΙΣ
ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗΣ

Ὁ Br. Keil εἰς τὴν γνωστὴν μελέτην του «Εἰρήνη», τὴν δημοσιευθεῖσαν τῷ 1916 εἰς τὸ Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀπόψεως αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα κατάστασις εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων σχέσεις ἦτο ἡ πολεμικὴ καὶ ὅτι ταύτην διέκοπτον διὰ σύντομον περίοδον αἱ σπονδαί, προέβαλε τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι καὶ ἡ λέξις «εἰρήνη» μέχρι τοῦ 386 π.Χ., ὅτε ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ εἰρήνη τοῦ μεγάλου βασιλέως ἢ ἄλλως Ἀντιαλκίδειος καλουμένη, δὲν ἐσήμαινε τὴν συνθήκην εἰρήνης ὑπὸ τὴν σημερινήν τῆς ἔννοιαν, ἀλλὰ εἰρηρικὴν κατάστασιν, ἐπικρατοῦσαν προσωρινῶς ἐπὶ ὀρισμένον χρόνον, ὡς καθώριζον αἱ σπονδαί. Περαιτέρω ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἀνέπτυξεν ὁ Keil τὴν χρῆσιν τῆς λοιπῆς ὀρολογίας, τῆς σχετικῆς πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τὴν εἰρήνην, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ τῶν σχετικῶν προβλημάτων γνώμης του.

Ἡ σύντομος αὕτη μελέτη μου ἀποτελεῖ μικρὰν συμβολὴν πρὸς διευκρίνισιν τοῦ θέματος τούτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου γεννῶνται ἀρκεταὶ ἀμφιβολίαι ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τοῦ Keil. Ταύτην προσφέρω ὡς ἐλαχίστην ἔνδειξιν τῆς βαθυτάτης μου ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν σεβαστόν μου καθηγητὴν καὶ ἀκαδημαῖκόν κ. Σ. Κουγέαν πρὸς συμπερίληψιν εἰς τὸν πρὸς τιμὴν του ἐκδοθησόμενον πανηγυρικὸν τόμον, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος διὰ τῆς γνωστῆς ἐξαιρέτου ἐργασίας του «Ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν» ἐξέχουσαν κατέχει θέσιν μεταξὺ τῶν μελετητῶν τοῦ προβλήματος τῶν διελληνικῶν μεταξὺ τῶν πόλεων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σχέσεων.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος θὰ περιορισθῇ εἰς τὸν Ε΄ π.Χ. κυρίως αἰῶνα καὶ ἐν τισιν εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ χρόνους. Δεδομένου δ' ὅτι διὰ τοὺς μετὰ τὸ 386 π.Χ. χρόνους δὲν προκύπτει ἀμφισβήτησις, ἐλαχίστη ἢ οὐδεμία ἀναφορὰ θὰ γίνῃ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ὅτι ἡ εἰρήνη τοῦ μεγάλου βασιλέως τοῦ ἔτους τούτου ἐγένετο ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης εἰρήνης καὶ οὐχὶ τῆς εἰρηρικῆς καταστάσεως ἀπλῶς ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἑλληνας εἶναι φανερὸν ἐκ τῆς παρὰ Ξενοφῶντι (Ἑλλ. V I, 31) γνωστῆς διατυπώσεώς της : « Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ

εἶναι... τὰ δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφείναι πλὴν Δήμονοι καὶ Ἰμβρον καὶ Σκύρον ταύτας δ' ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων. Ὅποτεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις ἐγὼ πολεμήσω μετὰ τῶν ταυτὰ βουλομένων καὶ περὶ καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν». Εἶναι καταφανὲς ὅτι διὰ τῆς λέξεως εἰρήνη ἐνταῦθα δηλοῦται τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως, τὸ ἐπιβάλλον τοὺς ἀναφερομένους ὄρους περὶ ὑποταγῆς τῶν πόλεων τῆς Ἀσίας καὶ αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Καὶ ἀλλαχοῦ παρὰ Ξενοφῶντι γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου «εἰρήνη» ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς εἰρήνης τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ πρὸ τῆς συνάψεώς της ἀκόμη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀξιοπαρατήρητον διὰ τὸ πρόβλημα. Οὕτω ἐν Ἑλληνικοῖς IV VIII, 12 λέγεται: Πέμπουσιν Ἀντιαλκίδα πρὸς τὸν Τιρίβαζον, προστάξαντες αὐτῶν ταυτὰ διδάσκον καὶ πειροῦσθαι εἰρήνην τῇ πόλει ποιῆσθαι πρὸς βασιλέα. Αὐτ. 14: Ὁ μὲν Ἀντιαλκίδας ἔλεγε πρὸς Τιρίβαζον, ὅτι εἰρήνης δεόμενος ἦκοι τῇ πόλει πρὸς βασιλέα, καὶ ταύτης οἴασπερ βασιλεὺς πάλαι ἐπεθύμει. Αὐτ. V I, 25: ... εἰ μὴ ἐθέλοιεν Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι χρῆσθαι τῇ εἰρήνῃ, ἣ αὐτὸς ἔλεγεν. Καὶ μετὰ τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης ταύτης οὕτω εἰς τὴν εἰρήνην ταύτην ἀναφέρονται. Αὐτ. V I, 35: Ἐπεὶ δὲ ταυτ' ἐπράχθη καὶ ὠμωμόκεσαν αἱ πόλεις ἐμμενεῖν ἐν τῇ εἰρήνῃ, ἣν κατέπεμψε βασιλεὺς. VI III, 12: Ἄ δὲ βουλομένοι τινες ἀποτρέπειν τὴν εἰρήνην διαβάλλουσιν¹. Μετὰ τὸ 386 π.Χ. ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «εἰρήνη» ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς συνθήκης εἰρήνης γενικεύεται καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι τοῦ Δ' αἰ. π.Χ.²

Ἄλλ' ἐκ τῆς τοιαύτης παρὰ Ξενοφῶντι χρήσεως τῆς λέξεως «εἰρήνη», ὡς καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι συγχρόνοις αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ συναχθῆ ὅτι τὸ πρῶτον τότε ἐχρησιμοποιήθη ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης ἢ λέξις καὶ ὅτι ἐγενικεύθη ἀμέσως παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐπὶ χρήσεως προηγουμένως ἀσυνήθους εἰς αὐτούς. Τὸ δυνατόν ὅτι ὁ ὄρος εἰρήνη ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς συνθήκης εἰρήνης δὲν εἶναι νέος, ἀντικαταστήσας τὸν ὄρον «σπονδαί» ἢ «συνθήκαι», δεικνύουσι συγγραφεῖς καὶ τοῦ Δ' αἰ. π.Χ. ἀλλὰ καὶ ἄλλοι προηγουμένως. Οὕτω ὁ Ἰσοκράτης γράφων ἐξ μολίς ἔτη μετὰ τὴν Ἀντιαλκίδειον εἰρήνην τὸν Παναγηυρικὸν τοῦ λέγει ἐν αὐτῷ (121) τὰ ἐξῆς: (Βασιλεὺς) ... καὶ τὴν εἰρήνην ἐποιεῖν. Αὐτ. 141: (Εὐαγόρας) ἐν ταῖς συνθήκαις ἐκδοτός ἐστιν. Ἀντιθέτως αὐτ. 176: ἂ χρῆν ἀναιρεῖν καὶ μηδὲ μίαν εἶναι ἡμέραν, νομίζοντας προστά-

¹ Βλ. ἄλλα σχετικὰ χωρία παρὰ R. v. Scala, Die Staatsverträge des Altertums I, σ. 110 κέ.

² Βλ. G. Busolt, Griechische Staatskunde II, σ. 1254².

γματα καὶ μὴ συνθήκας εἶναι. Ὅμοίως καὶ τὴν πρὸς τὸν Εὐαγόρην τῆς Σαλαμῖνος συνθήκην εἰρήνης, τὴν τερματίσασαν τὸν πρὸς αὐτὸν πόλεμον, εἰρήνην ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὀνομάζει ὁ Ἰσοκράτης: ... εἰθισμένων τὸν ἄλλον χρόνον τῶν βασιλέων μὴ διαλλάττεσθαι τοῖς ἀποστάσι... ἄσμενοι τὴν εἰρήνην ἐποίησαντο, λύσαντες μὲν τὸν νόμον τοῦτον, οὐδὲν δὲ κινήσαντες τῆς Εὐαγόρου τυραννίδος (Ἐγκώμ. Εὐαγ. 63. Πρβ. καὶ παρὰ Διοδώρῳ XV 9, κατὰ Ἐφορον): μὲν οὖν Εὐαγόρας... συνέθετο τὴν εἰρήνην, ὥστε βασιλεύειν τῆς Σαλαμῖνος)¹.

Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς λέξεως «εἰρήνη» ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς εἰρήνης τοῦ μ. βασιλέως δύναται νὰ ὀφείλεται εἰς δύο τινά: α) ὅτι ἡ τὸ πρῶτον οὕτω χρησιμοποιοηθεῖσα λέξις ἔλαβεν ἀμέσως λόγῳ τῆς σημασίας τῆς συνθήκης-διατάγματος τοῦ μ. βασιλέως γενικὴν ἔκτασιν, ὥστε νὰ χρησιμοποιῆται ἄνευ τινὸς ἐνδοιασμοῦ ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων, ἢ β) ὅτι ἡ χρῆσις τῆς ἤτο παλαιότερα τῶν χρόνων τούτων καὶ συνεπῶς οὐδεμία δυσχέρεια ὑπῆρχεν, ὥστε νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀμέσως ἡ λέξις ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Πρὸ ἐτῶν ἐπιστεύετο, ἰδίᾳ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς προμνημονευθείσης μελέτης τοῦ Keil, ὅτι διὰ πρῶτην φοράν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 386 π. Χ. εἰσῆχθη παρ' Ἑλλήσιν ἡ σύναψις συνθήκης εἰρήνης ἐς αἰί, ἦτοι ἄνευ χρονικοῦ ὁρίου. Ἐρμηνεύθη δ' ἡ συνθήκη αὕτη ὡς προῖδον ἀνατολικῆς ἐπιδράσεως². Ὅτι ἡ ἀνατολικὴ διπλωματία πρὸς τοῦτο ἔτεινε, τὴν ρύθμισιν δηλ. τῆς εἰρήνης ἐς αἰί, βεβαίως δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἄλλ' ὀρθῶς ἀντιπαρατηρήθη ὅτι καὶ ἑλληνικαὶ συνθήκαι εἰρήνης ἐγίνοντο ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ³. Συνάπτονται καὶ συνθήκαι συμμαχιῶν καὶ σπονδαὶ διὰ περίοδον πενήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐτῶν. Τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν ὅτι οἱ συνάπτοντες τὰς συνθήκας ταύτας δὲν ἐπεζήτησαν νὰ διευθετήσωσι τὰς διαφορὰς των μόνον δι' ἑαυτούς, ἀλλ' ὅτι ἐξέτεινον τὴν ἰσχύν των καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, τοὺς ὁποίους οὕτω ἐδέσμευον. Ἐπὶ πλέον πολλαὶ συνθήκαι εἰρήνης τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἢ καὶ παλαιότεραι γίνονται ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ ἢ ἐς αἰί.

Τοιαύτη συνθήκη ἀναφέρεται παρ' Ἀνδοκίδῃ (Περὶ εἰρήν. 29) ὡς συναφθεῖσα μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὴν

¹ Πλεῖστα ἄλλα χωρία βλ. παρὰ R. v. Scala ἔ. ἀ. σ. 112 κέ. Βασικὴ μελέτη περὶ τῆς εἰρήνης τοῦ μ. βασιλέως ἢ τοῦ F. Nolte, Die historisch-politischen Voraussetzungen des Königsfriedens von 386 v. Chr. Νεωτέρα βιβλιογραφία παρὰ H. Bengtson, Griechische Geschichte σ. 251¹. Δυστυχῶς τινὰ τῶν παρ' αὐτῷ σημειουμένων ἔργων ἐπὶ τοῦ θέματος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.

² Τοιαύτας συνθήκας βλ. παρὰ R. v. Scala, ἔ. ἀ. σ. 1 κέ.

³ Βλ. H. Bengtson, ἔ. ἀ. σ. 252.

πρώτην περίοδον τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μεταξύ τῶν ἐτῶν 423 καὶ 421 π. Χ.: *πρῶτον μὲν βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ ... σπονδὰς ποιησάμενοι καὶ συνθέμενοι φίλιαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον*¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ συνθήκη μεταξύ Σπάρτης καὶ Ἀθηῶν, ἡ τερματίσασα τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἔχει ἀνάλογον τύπον εἰρήνης ἐς αἰεὶ, αὕτη δ' ὀνομάζεται ρητῶς «εἰρήνη». Ὁ Ξενοφῶν μᾶς διασώζει τὴν φρασεολογίαν τῆς συνθήκης ταύτης (Ἑλλ. II Π, 20), ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: *Λακεδαιμόνιοι... ἐποιοῦντο εἰρήνην, ἐφ' ᾧ τε τὰ μακρὰ τε τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας καὶ τὰς ναῦς πλὴν δώδεκα παραδόντας καὶ τοὺς φυγάδας καθέντας τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντας Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἤγῳνται. Ἡ εἰρήνη αὕτη εἶναι ἄνευ χρονικῆς διαρκείας, παρὰ διαφοροῖς δὲ συγγραφεῦσιν «εἰρήνη» ἢ «συνθήκαι» ὀνομάζεται. Ὁ Λυσίας π.χ. λέγει περὶ αὐτῆς (6, 37): *δεδιότας μὴ λύσητε τὰς συνθήκας. Ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. 34): Τῆς εἰρήνης γενομένης αὐτοῖς ἐφ' ᾧ τε πολιτεύσονται τὴν πατριὸν πολιτείαν. Ὁ Διόδωρος XIII 107, 4: *συνέθεντο τὴν εἰρήνην, ὥστε τὰ μακρὰ σκέλη καὶ τὰ τείχη τοῦ Πειραιέως περιελεῖν... Καὶ εἰς τὸ ψήφισμα τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης, τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ (Λύσ. 14) διασφζόμενον, ἀναγράφεται: *Τάδε τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ἔργω· καθβαλόντες τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰ μακρὰ σκέλη καὶ ἐκβάαντες ἐκ πασῶν τῶν πολιῶν, τὰν αὐτῶν γᾶν ἔχοντες, ταῦτά κα δρῶντες τὰν εἰρήνην ἔχοιτε... Διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων δὲν δηλοῦται εἰρηνικὴ κατάστασις, δημιουργουμένη διὰ σπονδῶν ἐπὶ ὤρισμένην χρονικὴν περίοδον, ἀλλὰ μόνιμος κατάστασις σχέσεων μεταξύ τῶν δύο πόλεων, τὰς ὁποίας ἐρρῦθμιζον οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης, οἱ ὅποιοι «εἰρήνη» ἢ «συνθήκαι» καλοῦνται. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν πρόκειται περὶ ρυθμίσεως σχέσεων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα ἢ δι' αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ καθαρῶς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως. Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ἀνατολικὴ ἐπίδρασις.****

¹ Ἄν παρακολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος πρὸς τὰ ἄνω, δυνάμεθα καὶ ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις νὰ διαπιστώσωμεν. Παρὰ Θουκυδίδῃ οὐχὶ διάφορος εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως «εἰρήνη». Προκειμένου π.χ. περὶ τῆς Νικιεῖου εἰρήνης, παραθέτει οὗτος τὸ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ πολέμου καὶ συσκέψεως περὶ εἰρήνης, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ὠδήγει μονοετῆς ἐκεχειρία, συμφωνηθεῖσα διὰ σπονδῶν. Ἐν σχετικῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδου ἔχει ὡς ἑξῆς (Θουκ. IV 118, 14): *Ἐκκλήσιον δὲ ποιήσαντας τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς προτάνας** πρῶτον περὶ τῆς εἰρήνης βουλευ-*

¹ Βλ. R. v. Scala, ἔ. ἀ. σποράδην.

σασθαι Ἰθηναίους καθ' ὅτι εἶσιν ἡ πρσοβεῖα περὶ τῆς κατὰ λύσσεως τοῦ πολέμου. Ἐνταῦθα ἡ λέξις εἰρήνη διαλαμβάνει τοὺς ἔρους τῆς εἰρήνης, δι' ἧς ἡ κατάσταση τοῦ πολέμου θὰ ἐτερματίζετο. Παρ' ὄλον δ' ὅτι ὁ Keil ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ μελέτῃ του (σελ. 82) ἀθετεῖ τὰς λέξεις περὶ τῆς εἰρήνης βουλεύσασθαι, οὐδὲν ἐν τούτοις δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην εἰσῆγησιν, ἡ ὁποία γίνεται ἀπλῶς, ἵνα τὸ χωρὶον συμφωνήσῃ πρὸς τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου γνώμην. Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «εἰρήνη» ἐνταῦθα εἶναι σύμφωνος ἀντιθέτως πρὸς τὴν περὶ τῆς εἰρήνης τοῦ 404 π.Χ. ἡμετέραν γνώμην¹. Διότι καὶ προκειμένου περὶ τῆς κηρύξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν εἰρήνην μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης εἰρήνης ἀναφέρεται. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπαντῶντες εἰς τοὺς Ἰθηναίους κατὰ τὰς μετ' αὐτῶν συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ὠδήγουν εἰς τὸν πόλεμον, λέγουσι κατὰ τὸν Θουκυδίδην (I 139, 3): Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἄν, εἰ τοὺς Ἰλληνας αὐτιονόμους ἀφεῖτε. Ἡ ἔκφρασις «βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι» σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ὑπάρχουσαν εἰρήνην, τὴν συνθήκην δηλ., οὐχὶ δὲ εἰρηνικὴν κατάστασην. Ἀντιθέτως ὀλίγον κατωτέρω περὶ τῆς εἰρηνικῆς καταστάσεως μεταχειριζόμενος ὁ Θουκυδίδης τὴν αὐτὴν λέξιν «εἰρήνη» χρησιμοποιεῖ ταύτην ἄνευ τοῦ ἄρθρου: ὡς μὴ ἐμποδῶν εἶναι τὸ ψήφισμα εἰρήνης. Ἡ τήρησις τῆς συνθήκης εἰρήνης θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ἐμπράκτου ἀναγνωρίσεως τοῦ ἔρου «εἰ τοὺς Ἰλληνας αὐτιονόμους ἀφεῖτε». Ὁ ἔρος οὗτος διελαμβάνετο εἰς τὴν συνθήκην εἰρήνης, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ Θουκυδίδου (I 67, 2): Αἰγινηταί τε... ἐνήγον τὸν πόλεμον, λέγοντες οὐκ εἶναι αὐτιονόμοι κατὰ τὰς σπονδάς. Οἱ ἔροι «σπονδαί» καὶ «ἡ εἰρήνη» ἐνταῦθα συνεπῶς εἶναι ταυτόσημοι.

Ἄτερος ἔρος τῆς εἰρήνης ταύτης τοῦ 446/45 π.Χ. ἦτο ὁ μὴ ἀποκλεισμός τῶν Μεγαρέων ἐκ τῶν λιμένων καὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἰθηναίων (Θουκ. I 67, 4). Ἀνάλογος εἶναι ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «εἰρήνη» περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης παρὰ Διοδώρῳ (XII 7): σπονδάς δ' ἐποίησαν τριακονταετείς, Καλλίου καὶ Χάρωνος συνθεμένων καὶ τὴν εἰρήνην βεβαιωσάντων. Καὶ ὁ Ἀνδοκίδης ὁμιλῶν περὶ τῆς αὐτῆς εἰρήνης ἐν τῷ περὶ πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνη λόγῳ αὐτοῦ (6) λέγει τὰ ἑξῆς: Οὗτοι (οἱ αὐτοκράτορες πρέσβεις) ἡμῖν εἰρήνην ἐποίησαν πρὸς

¹ Περὶ τούτου διέλαθεν ὁ G. Busolt ἐν Griechische Staatskunde II, 1256⁶ κέ. κατὰ Ed. Schwartz, Das Geschichtswerk des Thukydides. Ἐν τούτοις ἐσφαλμένως ὁ Busolt ἔ. ἀ. II 1254² θεωρεῖ ὅτι παρὰ Θουκυδίδην ἡ λέξις ἀπαξ μόνον (V 17,2), ἐν τῇ ἔκφρασι «τὴν εἰρήνην ποιῆσθαι», χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης εἰρήνης.

Λακεδαιμονίους ἔτη τριάκοντα ... αὕτη γὰρ ἡ εἰρήνη τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ὑψηλὸν ἤρε ... ὥστε πρῶτον μὲν ἐν τούτοις τοῖς ἔτεσιν εἰρήνην λαβόντες ... Καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὁμοίως χρησιμοποεῖ τὸν ὄρον «εἰρήνη». Οὕτω ἐν Ἀχαρν. 652 κέ. λέγει: *Διὰ ταῦθ' ὑμᾶς Λακεδαιμόνιοι τὴν εἰρήνην προκαλοῦνται καὶ τὴν Αἴγιναν ἀπαιτοῦσιν.* Ὡσαύτως ὁ αὐτὸς ἐν Ἰππ. 794 λέγει: *τὴν εἰρήνην ἐξεσκέδασας, τὰς προσβείας τ' ἀπελαύνεις ἐκ τῆς πόλεως θάθαπυγίζων, αἱ τὰς σπονδὰς προκαλοῦνται.*

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι, νομίζομεν, ἀρκετά, διὰ νὰ δείξωσιν ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Ε΄ αἰ. π.Χ. ὁ ὄρος «εἰρήνη» ἐσήμαινε τὴν συνθήκην εἰρήνης καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τὴν εἰρηνικὴν κατάστασιν. Συνεπῶς ἡ ὀρολογία εἶναι ἀρκετὰ παλαιότερα τῆς ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἕτερον ὅμως ζήτημα χρήζει ἐρεύνης. Εἶναι τοῦτο ἂν πράγματι κατὰ τὸν Ε΄ αἰ. π.Χ. ἡ ἐπικρατοῦσα περὶ εἰρήνης ἀντίληψις εἶναι, ὡς φρονεῖ ὁ Keil, ὅτι αὕτη, ὅπως καὶ αἱ σπονδαί, ταυτίζονται πρὸς τὴν ἀνακωχὴν, τὴν διακόπτουσαν ἐπ' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα τὴν πολεμικὴν κατάστασιν, ἢ ὁποῖα ὡς κανονικὴ ἐπεκράτει εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν πόλεων. Εἰς παλαιότερους χρόνους δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οὕτω θὰ συνέβαινε. Καὶ ἡ λέξις ἐχθρός, ἢ ὁποῖα ἀρχικῶς σημαίνει τὸν ἐξωθεν ἐρχόμενον, ἐπιθεδατοῖ τοῦτο. Ἄλλ' ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον, ἐν μέσῳ τῆς ἀκμῆς τοῦ πολέμου, συχνὰ προβάλλει ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν εἰρήνην (B 797, Γ 165 κ.ά.). Ὁ ὕμνος πρὸς τὴν εἰρήνην εἶναι ἐν γένει κάτι τὸ κοινὸν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς λοιποὺς συγγραφεῖς. Τὸ ζήτημα εἶναι ὅμως ποῖα ἢ μεταξὺ τῶν πόλεων σχέσις. Εἶναι ἡ εἰρήνη κατὰ τὸν Ε΄ αἰ. π.Χ. περίοδος ἀντίστοιχος πρὸς τὸν πόλεμον ἢ ἀπλῆ διακοπὴ ἐκείνου;

Τὸ ὅτι ἀνωτέρω ἐδείχθη ὅτι ὁ ὄρος «εἰρήνη» ἐσήμαινε καὶ τὴν συνθήκην εἰρήνης μᾶς βοήθει νὰ ἀντικρύσωμεν εὐκολώτερον τὸ πρόβλημα. Ἄλλ' ἀκόμη περισσότερον μᾶς βοήθει, ἂν ἴδωμεν ἐπὶ τίνος σημασίας χρησιμοποεῖται ἡ λέξις «πόλεμος». Ἦδη περὶ πολέμων παλαιωτάτων, καὶ τοῦ Ζ΄ αἰ. π.Χ., οἱ κατόπιν μεταχειρίζονται τὴν λέξιν «πόλεμος» ὡς δηλοῦσαν περίοδον, διακόπτουσαν μᾶλλον τὴν εἰρήνην παρὰ ἀποκαθιστῶσαν κανονικὴν περίοδον ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν πόλεων. Οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ μεταξὺ Χαλκίδος καὶ Ἐρετρίας πολέμου διὰ τὸ Δήλαντον πεδίου¹ ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἑξῆς (V 99): *οἱ γὰρ Μιλήσιοι πρότερον τοῖσι Ἐρετριεῦσι τὸν πρὸς Χαλκιδέας πόλεμον συνδιήνεικαν.* Ὁ δὲ Θουκυδίδης (I 15,3) ἀκόμη ἀκριβέστερον: *Μάλιστα δὲ ἐς τὸν πάλαι ποτὲ γερόμενον πόλεμον Χαλκιδέων καὶ Ἐρετριέων καὶ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὸν ἐς ξυμμαχίαν ἐκα-*

¹ Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. *A. H. Gomme, A Historical Commentary on Thucydides* σ. 126. Ὁ R. v. Scala ἔ.ά. τοποθετεῖ τὴν συνθήκην τῷ 648.

τέρων διέσιη. Ἀμφότεραι αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ δηλοῦν τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου ὡς καταστάσεως, ἢ ὅποια θὰ ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πόλεων τούτων σχέσεις ὡς ἐκ τῆς περὶ τοῦ Ληλάντου πεδίου διαφορᾶς. Περὶ τῶν μέχρι τότε πολέμων ὁ Θουκυδίδης μεταχειρίζεται ὡσαύτως τὴν ἔκφρασιν οὐδείς πόλεμος ξυπέσιη, ἢ ὅποια δηλοῖ τὴν δημιουργίαν ἀνωμάλου καταστάσεως μεταξὺ τῶν πόλεων, οὐχὶ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν κανονικῆς καταστάσεως δι' αὐτοῦ. Διὰ τὸν περὶ τοῦ Ληλάντου πεδίου πόλεμον καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰρήνην ὁ Στραβῶν (X 12) λέγει ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῆς, ἣν ἐγνώρισε διὰ τοῦ ἱστορικοῦ Ἐφόρου, τὰ ἑξῆς: (Χαλκίς καὶ Ἐρέτρια)...συνέθεντο ἐφ' οἷς συστήσονται τὸν ἀγῶνα, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Πολύβιος (XIII 3, 4): (οἱ ἀρχαῖοι) συνετίθεντο πρὸς σφᾶς¹. Συνεπῶς ὁ πόλεμος δὲν εἶναι τι τὸ κανονικόν, εἰς δὲ ἐπενέρονται μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς εἰρηνικῆς περιόδου, ἀλλὰ μέσον διευθετήσεως τῶν διαφορῶν. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐπενέρονται εἰς αὐτὸν μετὰ τὴν πάροδον τῆς προθεσμίας, τῆς καθοριζομένης ὑπὸ τῶν σπονδῶν.

Περαιτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου ἦτο ζήτημα ἀποφασιζόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Εἶναι γνωστὰ αἱ διεξοδικαὶ συζητήσεις, αἱ προκληθεῖσαι διὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (Θουκ. I). Ὁ Εὐριπίδης ὡσαύτως μᾶς πληροφορεῖ (Ἴκετ. 481 κέ.) ὅτι ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου ἦτο ζήτημα ἀποφασιζόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ: Ὅταν γὰρ ἔλθῃ ὁ πόλεμος εἰς ψῆφον λεῶ. Ὑμῶν δὲ ὁ αὐτὸς τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης (αὐτ. 488), τὰ ὅποια οἱ κακοὶ ἀφήνουν, λέγει περὶ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου: πολέμους ἀναίρουμεθα, καὶ τὸν ἥσσονα δουλοῦμεθ' ἄνδρες ἄνδρα καὶ πόλις πόλιν. Ὁ ἕρως ἀναιρουμένα πολέμους» εἶναι ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικός. Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἔκφρασις «αἰροῦμαι πόλεμον» καὶ «ἐγείρω πόλεμον». Οὕτω ὁ Αἰσχύλος ἤδη λέγει ἐν Ἴκετ. 341: πόλεμον αἰροῦμαι νέον. Ὁ Θουκυδίδης ὡσαύτως (IV 60): πόλεμον αἰρομένων ἡμῶν καὶ ἐπαγομένων αὐτοῦς καὶ ὁ Ἡρόδοτος (VII 132): οἱ τῶν βαρβάρων πόλεμον ἀράμενοι. Καὶ ὁ Ξενοφῶν (Ἄπομν. IV 4, 14) ὁμοίως λέγει: πόλεμον, ἔφη ὁ Σωκράτης, πολλάκις ἀράμεναι αἱ πόλεις πάλιν εἰρήνην ποιοῦνται. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἔκφρασις «ἐγείρω πόλεμον» Ξεν. Πόρ. IV 41: εἰ πόλεμος ἐγερεθῆ. Εἰς τὰς ἔκφράσεις ταύτας διαφαίνεται ὅτι ἡ πολεμικὴ κατάστασις ἐθεωρεῖτο ὡς προσωρινή, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν εἰρηνικὴν, οὕσαν περισσότερον κανονικὴν.

Περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ πολέμου χρησιμοποιοῖται ἀντιστοίχως ἡ ἔκφρασις «καταλύω πόλεμον». Οὕτω λέγεται παρὰ Θουκυδίδη (VIII 58): Ἦν δὲ καταλύειν βούλωνται πρὸς Ἀθηναίους, ἐν ὁμοίῳ κατα-

¹ Βλ. R. v. Scala, ἔ. ἀ. σ. 16.

λύεσθαι, τοῦτο δὲ διὰ τὸ ἔτος 411 π.Χ.¹. Ἐν IV 118, 13: Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἰόντας ὡς ἀλλήλους πρέσβεις καὶ κήρυκας ποιεῖσθαι τοὺς λόγους, καθ' ὅτι ἔσται ἡ κατάλυσις τοῦ πολέμου. Ἐκκλησίαν δὲ ποιήσαντας τοὺς σιρατηγούς καὶ τοὺς προτάμεις (προτιθέται;) πρῶτον περὶ τῆς εἰρήνης βουλευέσθαι Ἀθηναίους, καθ' ὅτι εἶσιν ἡ πρεσβεία περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ πολέμου (βλ. καὶ ἀνωτέρω). Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἔκφρασις «ἀπαλλάσσεσθαι τοῦ πολέμου» παρὰ Θουκυδίδη (IV 65). Καὶ βραδύτερον παρὰ Διοδώρῳ λέγεται (XI 64, 3): ὕστερον δὲ αἱ πόλεις διηρέχθησαν καὶ μεγάλους ἐπανελόμενοι πολέμους, καὶ ἀντιστοίχως (XIV 10): Λακεδαιμόνιοι καταλελυκότες τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Καὶ ἀλλαχοῦ (Διοδ. XIII 34): Συρακόσιοι δὲ καταλελυκότες τὸν πρὸς Ἀθηναίους πόλεμον. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐνταῦθα ὁ Διόδωρος χρησιμοποιοῦν παλαιότεραν ἐν χρήσει ἔκφρασιν. Ἀνάλογος φρασεολογία ὑπάρχει καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι (Ἰσοκρ. Εὐ. 23. Παισ. I 38, 3. II 142 κ.ά.). Ὁμοία εἶναι παρὰ Θουκυδίδη ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «διαλύω πόλεμον»: (III 114) ταῦτα ξυνθέμενοι διέλυσαν τὸν πόλεμον. Τὸ «ξυνθέμενοι» ἀναφέρεται εἰς τὴν σύναψιν σπονδῶν ἐπὶ ἑκατὸν ἔτη μεταξὺ Ἀκαρνάνων καὶ Ἀμφιλόχων ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀμπρακιωτῶν ἀφ' ἑτέρου καὶ εἰς τοὺς ὄρους τῆς συνθήκης ταύτης, διαλυούσης τὸν πόλεμον. Ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν τὴν σημασίαν τῆς ἐπὶ τόσον μακρὸν χρονικὸν διάστημα συνάψεως συνθηκῶν εἰρήνης καὶ συμμαχίας. Τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν καὶ ἐκ τῆς παρὰ νεωτέροις μὲν συγγραφεῦσιν, ἀλλὰ διατηροῦσι τὸν φραστικὸν τύπον τῶν συνθηκῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ πολέμου γλωσσικῆς χρήσεως. Οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἐλευσινίων πολέμου τοῦ 650² λέγεται: Καταλύονται δὲ ἐπὶ τοῖσδε τὸν πόλεμον ὡς Ἐλευσινίους ἐς τὰ ἄλλα Ἀθηναίων κατηκόους ὄντας ἰδίᾳ τελεῖν τὴν τελετὴν καί: τοῦ πολέμου τε ἐπὶ συνθήκαις καταλυθέντος. Ὁμοίως παρὰ Θουκυδίδη (I 121): Ἡμεῖς δὲ νῦν καὶ ἀδικούμενοι τὸν πόλεμον ἐγείρομεν καὶ ἱκανὰ ἔχοντες ἐγκλήματα, καὶ ὕσαν ἀμυνώμεθα Ἀθηναίους, καταθησόμεθα αὐτὸν ἐν καιρῷ.

Καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς ὁμοίως παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ φρασεολογία. Οὕτω ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ ἔτους 420 π.Χ. (I. G. Att. I 86) λέγεται: καταλύειν δὲ μὴ ἐξεῖναι τὸν πόλεμον. Ὁμοίως τοῦ ἔτους 410/8 π.Χ. (I. G. Att. I 114) λέγεται: ἄνευ τοῦ δήμου πληθύοντος (πρβ. ἀνωτέρω τὴν παρ' Εὐρ. Ἰκετ. 481 ἀποψιν περὶ τοῦ τρόπου κηρύξεως τοῦ πολέμου) μὴ εἶναι πόλεμον τῇ βουλῇ μήτε ξυνάπτειν μήτε καταλύεσθαι. Καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα συνθήκῃ τῶν

¹ Βλ. R. v. Scala, ἔ. ἀ. σ. 87.

² Βλ. R. v. Scala, ἔ. ἀ. σ. 15.

Λακεδαιμονίων τοῦ ἔτους 411 π.Χ. ἀπαντᾶται ἡ αὐτὴ ἔκφρασις (Θουκ. VIII 18): Καὶ κατάλυσιν τοῦ πολέμου πρὸς Ἀθηναίους μὴ ἐξέστω ποιεῖσθαι, ὁμοίως δὲ ἐν VIII 37 διὰ τὸ ἔτος 412 π.Χ.: Τὸν δὲ πόλεμον τὸν πρὸς Ἀθηναίους (βασιλέα καὶ Λακεδαιμονίους) καὶ τοὺς ξυμμάχους κοινῇ ἀμφοτέροισι πολεμεῖν· ἦν δὲ κατάλυσιν ποιῶνται, κοινῇ ἀμφοτέροισι ποιεῖσθαι¹. Πᾶσαι αὗται αἰ συνθήκαι γίνονται ἄνευ περιορισμένου χρονικοῦ ὁρίου, ὡς καὶ πᾶσαι αἰ συνθήκαι τοῦ μεγάλου βασιλέως, συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἀντιαλκιδείου εἰρήνης. Καὶ αὕτη ὁμοίως τόσον ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐρολογίαν δὲν διέφερε τῶν λοιπῶν συνθηκῶν εἰρήνης τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ Ἀντιαλκιδείου εἰρήνη ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς πρόσταγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως². Συνεπῶς ἡ διάκρισις ταύτης, ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Keil ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐλληνικὰς συνθήκας εἰρήνης, καὶ ἡ ἀποψις, ὅτι ἀπὸ τῆς εἰρήνης ταύτης αἰ συνθήκαι εἰρήνης γίνονται ἄνευ χρονικοῦ ὁρίου καὶ ἡ λέξις εἰρήνη δηλοῖ ἔκτοτε καὶ τὴν συνθήκην εἰρήνης, δὲν δύναται νὰ εἶναι ὀρθή. Καὶ ἂν ὡς τοιαύτη ἐπρόκειτο ἡ εἰρήνη αὕτη νὰ κριθῆ, οὐδόλως διαφέρει ὡς πρὸς πάντα ταῦτα τῶν λοιπῶν συνθηκῶν εἰρήνης ἢ συμμαχίας τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πρέπει νὰ ἐμπέσῃ εἰς τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῶν ἀνατολικῶν συνθηκῶν.

Ἐν τούτοις ὁμοίως ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις τοῦ θέματος ἔδειξε, φρονοῦμεν, ὅτι παρ' Ἕλλησιν εἰς παλαιότερους χρόνους καὶ δὴ τὸν Ε' αἰῶνα π.Χ. α) αἰ συνθήκαι εἰρήνης ἠδύνατο νὰ συνάπτονται ἢ ἄνευ χρονικοῦ ὁρίου ἢ διὰ μακροτάτην περίοδον ἐτῶν, β) ἡ λέξις εἰρήνη ἠδύνατο νὰ σημαίνῃ καὶ τὴν συνθήκην εἰρήνης, καὶ γ) ἡ εἰρήνη ὡς κατάστασις δὲν ἦτο προσωρινὴ ἀναίρεσις τῆς πολεμικῆς καταστάσεως, τῆς μόνης δὴθεν ἐπικρατούσης ὡς κανονικῆς.

Λευκωσία, Παγκύπριον Γυμνάσιον

Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙΣ

¹ Βλ. R. v. Scala, ἔ. ἀ. σ. 85.

² Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐδέχθη πλὴν ἄλλων καὶ H. Schaefer ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Staatsform und Politik σ. 264 κ.ε.